

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
A.A.BAKIXANOV adına TARİX İNSTİTUTU

Məmmədəli Şərifli

**IX ƏSRİN İKİNCİ YARISI –
XI ƏSRLƏRDƏ
AZƏRBAYCAN
FEODAL DÖVLƏTLƏRİ**

- 18021 -

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsi

PREZİDENT KİTABXANASI

Bakı-2015

63.3(5Aze)4

§ 52

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu

Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunur.

Elmi redaktor:

Yaqub Mahmudov

əməkdar elm xadimi,
AMEA-nın müxbir üzvü

Çapa hazırlayan:

Tamara Şərifli

Filologiya elmləri doktoru

Məmmədəli Şərifli.

IX əsrin ikinci yarısı – XI əsrlərdə Azərbaycan feodal dövlətləri.

Bakı: Turxan NPB, 2015, 460 s.

Monoqrafiya Azərbaycan tarixinin elmi cəhətdən ən az araşdırılmış Azərbaycan feodal dövlətlərinin tarixinə həsr olunmuşdur.

Bu fundamental tədqiqat əsərində çoxsaylı ilkin mənbələrə, məxəzlərə əsaslanaraq, IX-XI əsrlərdə Azərbaycan feodal dövlətlərinin – Mərənd hökmdarlığı, Şirvanşah Məzyədilər, Sacilər, Salarilər, Şəddadilər, Naxçıvanşahlıq, Rəvvadilər dövlətlərinin yaranması və inkişaf mərhələləri sistemli şəkildə işlənmişdir.

Müəllif əsərdə ilk dəfə olaraq Azərbaycan dövlətlərinin siyasi və etnik sərhədlərini müəyyənləşdirib, mürəkkəb və qarışıq bir dövr sayılan IX-XI əsrlərin siyasi tarixini yaratmış, Ərəb xilafətinə, rus və türk hücumlarına qarşı Azərbaycan xalqının mübarizəsini araşdırmışdır.

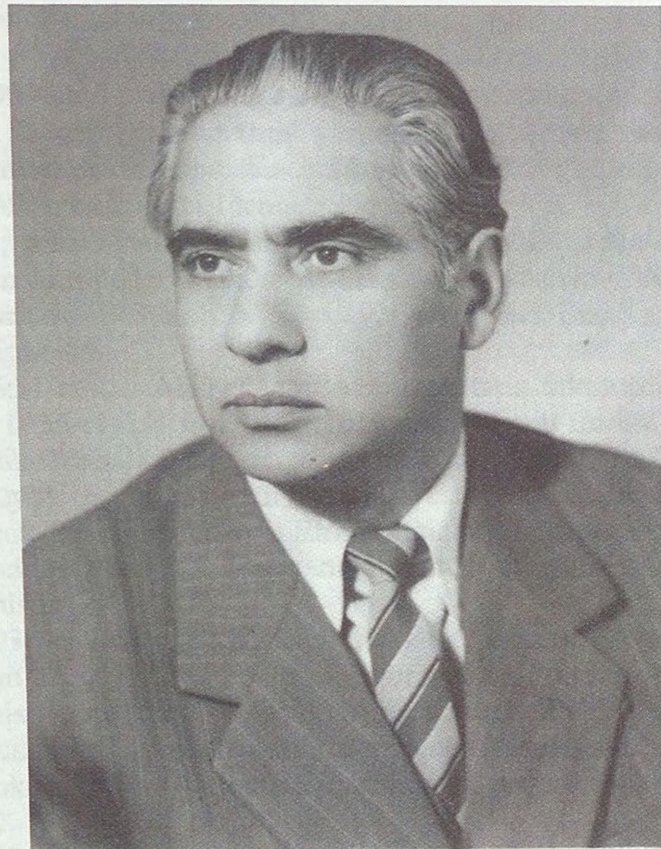
Əsərdə Azərbaycanın təbii sərvətləri, tarixi coğrafi vəziyyəti, şəhərləri, ticarət yolları, iqtisadiyyatı və etnoqrafiyası yenidən tədqiq edilmişdir.

Tədqiq olunan problemlər indiki dövrdə də xüsusilə aktualdır. Əsər bu gün də alim-mütəxəssislər, tədqiqatçılar, doktorantlar, tələbələr və bütün öz Vətəninin tarixini öyrənənlər üçün əvəzolunmaz vəsaitdir. Prof. M.X. Şəriflinin bu tədqiqat əsəri ilk dəfə 1978-ci ildə çap olunmuşdur. (Bakı, Elm, 1978, 36 ç.v., 344 səhifə).

§ 0503010000 – 046
(TNP)2015

© AMEA Tarix İnstitutu, 2015

© Turxan NPB, 2015

Mən atamın – professor Şərifli Məmmədəli Xəlil oğlunun “IX əsrin ikinci yarısı – XI əsrlərdə Azərbaycan feodal dövlətləri” monoqrafiyasını rus dilinə tərcümə etmişəm və əsər 2012-ci ildə “Kavkaz” nəşriyyatında işıq üzü görüb.

Bu tədqiqatın rus dilinə tərcüməsini və hazırkı yeni nəşrini atam – professor Şərifli Məmmədəli Xəlil oğlunun və anamın unudulmaz xatirələrinə ithaf edirəm.

Tamara Şərifli

TANINMIŞ ALİM, PEDAQOQ VƏ ELM TƏŞKİLATÇISI

2009-cu il martın 20-də Azərbaycan tarixi elmində öz elmi əsərləri ilə dərin iz buraxmış görkəmli tarixçi-alim, şərqşünas, tarix elmləri doktoru, professor Məmmədəli Xəlil oğlu Şəriflinin anadan olmasının 100 ili tamam oldu.

O, əmək fəaliyyətinin əvvəlində, 1924-cü ildən 1935-ci ilədək uzun müddət ərzində maarif sahəsində işləmiş, Azərbaycanın bir çox rayonlarında (Göyçay, Qonaqkənd, Şuşa) müəllimlik etmişdir.

1931-ci ildə Ali Pedaqoji İnstitutun tarix fakültəsinə daxil olmuş, 1935-ci ildə institutu fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. Tələbəlik illərində fars, ərəb, türk dillərini öyrənmiş M.X.Şərifli elmə böyük maraq göstərmiş, Azərbaycanın orta əsrlər tarixi ilə daha çox maraqlanmışdır. Elmi-tədqiqat fəaliyyətinə həvəsi, tarixə ciddi marağı sonralar onun bütür həyatının əsas işinə çevrilmişdir.

1938-ci ildə o, SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialının Tarix İnstitutunda aspiranturaya daxil olmuş, Azərbaycan tarixi üzrə ixtisaslaşmışdır. Aspiranturanı 1941-ci ildə Leningradda bitirmiş, elə həmin ilin mayında Tarix İnstitutunun elmi əməkdaşı olmuş və burada ömrünün axırınadək fasiləsiz işləmişdir.

1944-cü ildə M.X.Şərifli "Azərbaycan Qazan xanın hakimiyyəti dövründə" mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək, tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almış, Ali Attestasiya Komissiyasının (Moskva şəhəri) qərarı ilə "Azərbaycan tarixi" kafedrasının dosenti vəzifəsinə təsdiq edilmişdir.

Professor M.X.Şərifli təkcə tarix sahəsində deyil, həm də ədəbiyyat, dilçilik, poeziya, astronomiya sahəsində geniş bilikləri olan alim idi. Hər dəfə söhbət zamanı onun ensiklopedik bilikləri, bütün sahələrə aid geniş məlumatı bizi heyran edirdi.

40-cı illərdən başlayaraq professor M.X.Şərifli Azərbaycanda tarix elmini yaradanların sırasında olmuşdur. Onun çoxsaylı elmi tədqiqatlarında IX-XIII əsrlərdə Azərbaycan tarixinin əvvəllər az tədqiq olunmuş və ya qətiyyən tədqiq olunmamış məsələləri işıqlandırılmışdır.

Professor M.X.Şərifli Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutunu yaradanlardan biri olmuşdur. 1941-ci ildən başlayaraq Elmlər Akademiyasında bütün məhsuldar fəaliyyəti dövründə o, dafələrlə rəhbər vəzifələrə təyin olunmuşdur.

1943-1952-ci illərdə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun əvvəlcə direktor müavini, sonra isə direktoru vəzifələrində çalışmışdır. Onun portreti bu gün də institutda digər direktorların portretləri arasında asılmışdır.

1952-1969-cu illərdə professor M.X.Şərifli Tarix İnstitutunun aparıcı və perspektivli şöbələrindən biri olan "Orta əsrlər tarixi" şöbəsinə rəhbərlik etmişdir. Şöbədə böyük elmi-tədqiqat işi aparılır, həmçinin yüksək ixtisaslı kadrlar - tarix elmləri namizədləri və doktorları hazırlanırdı.

Professor M.X.Şəriflinin elmi-tədqiqat fəaliyyəti onun pedaqoji, maarifçilik fəaliyyəti ilə sıx bağlı idi. 1941-1958-ci illərdə o, əvəzçilik qaydasında Azərbaycan Dövlət Universitetində, həmçinin Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda Azərbaycan tarixindən dərs demiş və xüsusi kurslar aparmışdı.

Bolqarıstan hökumətinin dəvəti ilə professor M.X.Şərifli 1953-1954-cü illərdə Sofiya Universitetinə ezam edilmiş, orada türk dilində Azərbaycan tarixindən mühazirələr oxumuş, xüsusi kurs aparmış və səmərəli pedaqoji işinə görə Sofiya Universitetinin rektorluğu tərəfindən təşəkkür almışdı.

Professor M.X.Şərifli gözəl mühazirəçi idi, həmişə müasir biliklərin fəvqündə dururdu, ilkin mənbə rolunu daşıyan faktların nəhəng kütləsi içərisində özünü sərbəst hiss edirdi. Onun mühazirələri yüksək elmi səviyyəsi ilə fərqlənirdi, məzmun və formaca qüsursuz idi, canlı və maraqlı keçirdi, mühazirələrin

quruluşu və deyilişi həmişə orijinal üslubda olurdu və buna görə də böyük sayda tələbə və dinləyiciləri özünə cəlb edirdi. Tarixi biliklərin kütləviləşməsinə xidmət edən xüsusi kurslar - Azərbaycanın orta əsrlər tarixinə dair kurslar tarix elminin tədrisində ümumi tərəqqi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edirdi.

Alovlı vətənpərvər olan professor M.X.Şərifli gənc tarixçilərin yetişməsinə böyük diqqət yetirir, öz tələbələri arasından savadlı və qabiliyyətlilərini seçir, onların işə düzəlməsinə kömək göstərirdi. O, yüksək ixtisaslı elmi və pedaqoji kadrların - Azərbaycanın orta əsrlər tarixi sahəsində mütəxəssislərin hazırlanmasında fəal iştirak edirdi. Onun bir çox yetişdirmələri hazırda elmlər doktoru və namizədidir, Elmlər Akademiyası sisteminə, həmçinin respublikamızın ali məktəblərində çalışır.

Professor M.X.Şərifli elmi və pedaqoji fəaliyyəti ilə yanaşı ölkəmizi diplomatik sahədə də təmsil edirdi. 1945-1949-cu illərdə o, "SSRİ-nin Xarici Ölkələrlə Mədəni Əlaqələr Ümumittifaq Cəmiyyəti"nin xətti ilə İranda xüsusi əzamiyyətdə olmuş, Təbriz şəhərində Mədəniyyət Evinin direktoru işləmişdi.

1955-ci ildə professor M.X.Şərifli Moskva şəhərində şərqşünasların XXV Beynəlxalq konqresində iştirak etmiş, rus və ingilis dillərində çap edilmiş "Saciələr dövləti" mövzusunda məruzə ilə çıxış etmişdi.

40 illik elmi-tədqiqat fəaliyyəti ərzində professor M.X.Şərifli bir neçə monoqrafiya, 120-dən çox elmi əsər - məqalə, dərs vəsaiti, resenziya çap etdirmişdir. Bu əsərlərdə onun elmi maraqlarının dairəsi öz əksini tapmış, Azərbaycanın orta əsrlər tarixinin mühüm problemlərinə dair bir çox yeni müddəalar və orijinal fikirlər irəli sürülmüşdür.

M.X.Şərifli üç cildə buraxılmış "Azərbaycan tarixi"nin (Bakı, Azərbaycan SSR EA-nın nəşriyyatı, 1958), V, VI fəsillərinin müəllifi, II, III, VII fəsillərinin həmmüəllifidir, «Azərbaycan IX-XII əsrlərdə», (1957), "Azərbaycan Atabəylər dövləti" (1136-1225-ci illər) – (1961), "Eldəgizlər" - (1961) və sairə bu fundamental elmi əsərlər onun qələminin məhsuludur.

1965-ci ildə M.X.Şərifli özünün 20 illik elmi-tədqiqat fəaliyyətinin nəticəsi olaraq "IX əsrin ikinci yarısı - XI əsrlərdə Azərbaycan feodal dövlətləri" mövzusunda doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmişdir. IX əsrin ikinci yarısında - XI əsrdə Ərəb xilafətinə və Səlcuq imperiyasına qarşı mübarizə şəraitində Azərbaycan feodal dövlətlərinin yaranması və inkişafı problemlərinin tədqiqinə həsr olunmuş bu əsər Azərbaycan, Qafqaz, Orta Asiya və bütövlükdə Orta və Yaxın Şərq ölkələri tarixi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

M.X.Şəriflinin Azərbaycan tarixinin elmi cəhətdən ən az işlənmiş feodal dövlətlərin tarixinə həsr olunan bu fundamental tədqiqat əsərində ilk mənbələrə, məxəzlərə əsaslanaraq, Azərbaycan feodal dövlətlərinin yaranması və inkişafı mərhələləri sistemli şəkildə araşdırılmışdır. Professor M.X.Şərifli elmə az məlum olan ərəb, fars, türk, Suriya, gürcü və müxtəlif qərb mənbələrinə, ingilis, fransız, alman, həmçinin rus dillərində olan elmi əsərlərə, arxeoloji qazıntı materiallarına və numizmatik məlumatlara əsaslanaraq, Azərbaycanın siyasi tarixini tədqiq etmiş, onun tarixi-coğrafi mövqeyini müəyyənləşdirmiş, siyasi reallıqları bərpa etmiş, Ərəb xilafətinə qarşı Azərbaycan xalqının mübarizəsi şəraitində Azərbaycan feodal dövlətlərinin – Şirvanşah Məzyədilərin, Sacilərin, Salarilərin, Şəddadilərin, Rəvvadilərin, həmçinin Mərənd, Naxçıvan hökmdarlıqlarının yaranmasının və inkişafının ilkin tarixi şərtlərini tədqiq etmişdir.

Professor M.X.Şərifli öz əsərində oxucunu Azərbaycanda mövcud olmuş Rəvvadilər, Sacilər dövlətləri və Naxçıvan şahlığı kimi dövlət qurumları ilə tanış edir ki, bu barədə də sovet tarixşünaslığında o vaxtdək heç bir elmi məlumat yox idi.

IX əsrdə-X əsrin əvvəllərində Ərəb xilafətinin süqutu şəraitində feodal dövlətlərin yaranması prosesi gedirdi. Onların yaranma tarixini, Azərbaycanın iqtisadi və siyasi həyatını tədqiq edərək, müəllif bu dövlətlərin hər birinin tam xarakteristikasını verir, onların formalaşmasının daxili və xarici şərtlərini, dövlət

quruluşunu, həmçinin hər birinin siyasi cəhətdən nə qədər güclü olduğunu göstərir.

Azərbaycan ərazisində əvvəllər yaranmış feodal dövlətlərdən bəziləri tarix səhnəsindən silinmiş, digərləri bir çox əsrlər boyu mövcud olmuşdur. Məsələn, Sacilər, sonralar isə Salarilər dövlətləri Dərbənddən Marağayadək, bəzi vaxtlarda isə Həmədan və Qəzvinə qədər Azərbaycan torpaqlarını vahid dövlətdə birləşdirmişlər. Sacilər dövləti ərəblərə qarşı azadlıq mübarizəsinə və Azərbaycan dilinin yayılmasına bilavasitə kömək etmişdir.

Tədqiq olunan dövrdə Azərbaycanın tarixi coğrafiyası üçün müəllifin tərtib etdiyi xəritələr vacib əhəmiyyət kəsb edir. M.X.Şərifli ilk dəfə olaraq Azərbaycan dövlətlərinin siyasi və etnik sərhədlərini müəyyənləşdirmiş, mürəkkəb və qarışıq bir dövr sayılan IX-XI əsrlərin siyasi tarixini yaratmış, IX-XIII əsrlər ərəb, fars və türk müəllifləri tərəfindən yazılmış əsərlər əsasında Azərbaycanın təbii sərvətlərini, coğrafi vəziyyətini, şəhərlərini, ticarət yollarını, iqtisadiyyatını və etnoqrafiyasını yenidən tədqiq etmişdir.

Müəllifin tərtib etdiyi xəritələr (üç xəritə) orijinalda rus dilində olduğuna görə, onlar monoqrafiyada eynilə saxlanılmışdır.

Müəllif Şirvanşah Məzyədilər dövlətinin tarixini tədqiq edərək bu dövlətin coğrafi vəziyyəti, təbii şəraiti, Şirvanın resursları və əhalisi, «Şirvan» sözünün etimologiyası haqqında ətraflı məlumat verir. Monoqrafiyada bu vaxtdək mübahisəli olan və elmə qətiyyən məlum olmayan ayrı-ayrı şəhərlərin və qalaların yaranmasının zamanı, yeri aydınlaşdırılır və müəyyən edilir.

Azərbaycan dövlətlərində sosial-iqtisadi münasibətlərin inkişafı qonşu dövlətlərlə bilavasitə qarşılıqlı əlaqə şəraitində baş verirdi. Azərbaycan şəhərləri İran, Bizans, Gürcüstan, xəzərlər, Kiyev dövləti ilə ticarət aparırdı.

Professor M.X.Şərifli ölkəmizin tarixinin öyrənilməsi, işlənməsi və tədqiqi üçün çoxlu səy göstərmiş və əmək sərf etmişdir ki, bu da akademiklər Z.M.Bunyadov, Ə.Ə.Əlizadə, Ə.N.Quliyev,

Z.İ.İbrahimov, D.Ə.İbrahimov, H.B.Abdullayev, M.A.İsmayılov və başqaları tərəfindən verilmiş çoxsaylı rəy və resenziyalarda öz əksini tapmışdır. Müasirləri M.X.Şəriflini "Azərbaycanın orta əsrlər tarixinin öyrənilməsində pionerlərdən biri" hesab edirdilər.

Professor M.X.Şərifli ömrünün sonunadək tarixçi-şərqşünas, Azərbaycanın orta əsrlər tarixinin tədqiqatçısı olaraq qaldı. O, fars, ərəb, türk və rus dillərini sərbəst bilirdi. Kembric Universitetinin professoru V.F.Minorski ilə müntəzəm olaraq elmi yazışma aparırdı.

M.X.Şəriflinin tədqiqatları özünün təhlil dərinliyi, konseptuallığı, analitikliyi, çoxsaylı ilkin mənbələrə tənqidi yanaşma ustalığı ilə fərqlənir. Onun bütün elmi əsərləri mütərəqqi ideyalarla zəngindir. M.X.Şəriflinin əsərləri tarixçi mütəxəssislərin elmi cəhətdən formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Bu əsərlər bu gün də tədqiqatçılar, pedaqoqlar və tələbələr üçün əvəzolunmaz vəsaitdir.

Bu gün Azərbaycan tarixinin yeni konsepsiyasının həqiqiliyinin və ümumbəşəri dəyərlərinin dərk olunmasının, qiymətləndirilməsinin və formalaşdırılmasının fəal və çox mürəkkəb prosesin başladığı bir vaxtda M.X.Şəriflinin tədqiq etdiyi problemlər xüsusilə aktualdır. Bununla əlaqədar indiki müstəqillik dövründə M.X.Şəriflinin elmi əsərləri Azərbaycan xalqının tarixi yaddaşının inkişafı üçün böyük maraq kəsb edir və olduqca dəyərlidir.

Professor M.X.Şərifli bütün ömrü boyu seçdiyi işə - ictimai elmləri inkişaf etdirmək, yüksək ixtisaslı mütəxəssislər yetişdirmək, Azərbaycanda tarixi təfəkkürü zənginləşdirmək işinə sadıq qalmışdır. Bu sahədə onun böyük və misilsiz xidmətləri vardır.

Professor M.X.Şərifli şərəfli bir yol keçmiş, onun adı tarix elmimizdə və bütövlükdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının tarixində layiqli yer tutur və bundan sonra da tutacaqdır. Elmi və pedaqoji ictimaiyyət görkəmli tarixçi-alim, şərqşünas, tarix elmləri doktoru, professor M.X.Şəriflinin parlaq xatirəsini heç vaxt unutmayacağıdır.

Professor M.X.Şəriflinin fundamental tədqiqat əsəri – "IX əsrin ikinci yarısı - XI əsrlərdə Azərbaycan feodal dövlətləri" monoqrafiyası (Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 1978, 36 ç.v., 344 səhifə) ilk dəfə 1978-ci ildə, ölümündən doqquz il sonra Azərbaycan dilində işıq üzü görmüşdür. Təəssüf ki, elmi fəaliyyətinin mühüm nəticəsi olan başlıca əsərinin nəşrini görmək müəllifin özünə qismət olmamışdı. Kitab bütün tarix ictimaiyyəti tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdi. Bu il, yəni 2012-ci ildə kitab Qafqaz Strateji Tədqiqatlar İnstitutu tərəfindən rus dilində çapdan buraxılmışdır (Bakı, "Qafqaz", 2012).

Professor M.X.Şərifli yüksək və çoxtərəfli mədəniyyətə malik insan, əsl ziyalı, prinsipial alim, özünə, aspirantlarına və tələbələrinə qarşı tələbkar müəllim idi. O, gözəl ailə başçısı, qayğıkeş və diqqətçil ata idi.

Zahirən gözəl, boy-buxunlu və yaraşqlı olan M.X.Şərifli ilk baxışda zəhmli görünürdü. Əslində isə o çox xeyirxah, məğrur, müstəqil və sözünü birbaşa deyən insan idi, yaltaqlıq və riyakarlığa dözə bilmirdi. O çoxlarına nümunə idi, xüsusilə də elm aləmində ona bir örnək kimi baxırdılar. Həyatının son illərində xəstəliyinə baxmayaraq, o, öz elmi fəaliyyətində böyük mənəvi gücə malik olduğunu, öz işinə qeyri-adi məhəbbətini bir daha nümayiş etdirirdi.

Professor M.X.Şərifli 1969-cu il sentyabrın 5-də vəfat etmiş və vəsiyyətinə uyğun olaraq doğma vətəni Göyçayda dəfn edilmişdir. Bakı şəhərinin Nizami rayonundakı küçələrindən birinə onun adı verilmiş, Bakıda yaşadığı evin divarına xatirə lövhəsi vurulmuşdur.

Atamızın bu monoqrafiyasının çapa hazırlıq işlərində bilavasitə iştirakı və yaxından köməyinə görə əziz qardaşım Şərifli Azər Məmmədali oğluna ürəkdən minnətdaram.

Şərifli Tamara,
filologiya elmləri doktoru,
AMEA-nın Nizami adına
Ədəbiyyat İnstitutunun baş elmi işçisi

Hörmətli oxucu,

“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 18-ci və 19-cu maddələrinə uyğun olaraq müəlliflik hüququnun qorunması məqsədilə əsərin tam mətni ilə Kitabxananın oxu zalında tanış ola bilərsiniz.

